

İSTANBUL'UN TEMEL İHTİYAÇLARINDAN MAHRUKÂTIN (ODUN VE KÖMÜR) ÖNEMİ VE MAHRUKÂT ARZ PİYASASI (1789-1918)*

*Muharrem ÖZTEL***

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin idari ve askeri merkezi olan İstanbul, bu özelliklerinin bir sonucu olarak sahip olduğu yüksek nüfus miktarı ve yoğunluğuyla asırlarca devasa bir tüketim merkezi olma özelliğini korumuştur. Bu şartlar altında geleneksel bir anlayışın devamı olarak piyasada ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin bol, ucuz ve kaliteli olmasını sağlamakla kendisini sorumlu ve yetkili gören *İdare*, temel tüketim maddelerinin ve bunlar içerisinde özellikle mahrukâtın (odun ve kömür) temini için mal ve hizmet piyasasını, kurumsal ve kişisel görevlendirmelerle, bakanlıklar seviyesinde gerek üretim ve gerekse arz sürecinde sürekli takip ederek kontrol altında tutmanın gayreti içerisinde olmuştur. Bu süreçte piyasada mahrukât miktarının ve fiyatının takibi, problemlerin tespiti ve çözüm için alınacak tedbirlerin uygulanmasında Dâhiliye Nezareti ve (1855'ten sonra) Şehremaneti daha aktif olmak üzere Ticaret ve Ziraat Nezareti ile Orman Maden ve Ziraat Nezareti (1893'ten sonra) görev alan idari birimler olmuştur.

Bu çalışmada İstanbul için "temel ihtiyaçlardan olan" odun ve kömür piyasası çeşitli yönleriyle incelenmiştir. İstanbul halkı için odun ve kömür bir tüketim maddesi olarak önemli olmakla birlikte temel üretim faktörlerinden ve üretim için en önemli girdilerden biri olarak da asırlarca önemini korumuştur. Gündelik hayatta tüketici kesimlerin ve sanayinin vazgeçilmez enerji kaynağı olan bu maddelerin İstanbul piyasası için önemi, arz piyasası, üretim sahaları, üretim aşamaları ile mahrukât piyasanın kontrolünde devletin rolü ve yöntemi Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaynakları temel alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul'un iaşesi, odun ve kömür (mahrukât), mahrukât arz piyasası

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Kırklareli Üniversitesi İİBF, İktisat Tarihi, El-mek: moztel61@hotmail.com

ONE OF THE BASIC NEEDS OF ISTANBUL (1789-1918): THE IMPORTANCE AND SUPPLY MARKET OF FUEL (FIREWOOD AND COAL)

ABSTRACT

With the amount and density of its population, Istanbul, the administrative and military center of the Ottoman Empire, survived for centuries as the center of a massive consumption. The basic issue had always been the matter of supply of the essential needs of the population of the capital. Administration, as a continuation of a traditional understanding, had seen itself competent and responsible for ensuring the required goods and services on the market to be abundant, cheap and of good quality. By personal and institutional appointments and by continuous monitoring, control and orientation at the ministerial level in the process of both production and also supply, the administration had been in the effort of keeping under control the market of goods and services for the supply of basic consumption goods and especially fuel (*mahrūkât*) within them.

In this study, fuel (wood and coal) that is “one of the basic needs” for Istanbul is discussed. For ages, besides being important consumption goods for the people in Istanbul, wood and coal have also been basic production factors and two of the most important inputs for consumption. The importance of these goods for the market in Istanbul, their supply market, production areas, the methods and role of the government in the control of the market and in the production steps of these indispensable goods that are sources of energy for everyday life, consumption and industry have been investigated on the basis of the resources of the Prime Ministry Ottoman Archives.

Key Words: Istanbul’s provisioning, wood and coal (*mahrūkât*), *mahrūkât* supply market

Giriş

İstanbul asırlar boyu iktisadi, siyasi ve askeri bir merkez olarak, Osmanlı Devleti’nin nüfus miktarı ve yoğunluğu en fazla olan şehri olmuştur. İstanbul’un yirminci yüzyılın başlarındaki nüfusu 1.129.655 kişiydi¹. Bununla birlikte 1910-1911 (1326) yılındaki resmi istatistik verilerine göre İstanbul’un sahip olduğu nüfus yoğunluğunun 176 kişi/km² ile en fazla olduğu bir merkez olması inceleme konumuz olan *mahrūkât* piyasası açısından önemli sonuçlar doğurmuştur².

Bu muazzam nüfusun ihtiyaçları her zaman nüfusun büyüklüğü nispetinde devasa boyutlarda olmuştur. İdari merkez olmasıyla birlikte saltanat hayatının özelliklerine sahip bir tüketim merkezi olan İstanbul’un tüketici karakteri ağır basmaktaydı. Bu ağırlık artan nüfus ve nüfus yoğunluğuyla birlikte asırlar içinde daha da belirginleşmiştir. Bu artışa paralel olarak temel tüketim maddelerinin temin edildiği üretim alanlarının geniş Osmanlı coğrafyasına yayılması

¹ 1335 senesi İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1337, s. 50.

² Senelik İhsaiyat-ı Maliye, II. Sene 1326, Maliye Nezareti Matbaayı Amire, İstanbul, 1329, s.2; Muharrem Öztel, “Osmanlı Devleti’nde Sosyoekonomik Yapısıyla Önce Çıkan Vilayet ve Sancakların Kamu Maliyesindeki Yeri ve Önemi (1325-1327/1909-1912)”, *Maliye Dergisi*, sayı 160, Ocak-Haziran 2011, s.204-227.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

*İdare*³ nezdinde iâşe sorunlarının daha da ağırlaşmasına neden olmuştur. Tüm ağırlığına rağmen dönemin ifadesiyle İstanbul'un "*havaic-i asliyesi*"ni oluşturan temel tüketim maddelerinin yılın her ayında kesintisiz bir şekilde bol ve uygun fiyat seviyelerinde sağlanması *İdare*'nin hassasiyetle üzerinde durduğu ve planladığı bir problem ve mücadele alanıydı. Osmanlı Devleti'nde zamanla, takip edilen iktisadi sistem ve politika değişse de değişmeyen husus her halükarda sarayın, ordunun ve halkın ihtiyaçlarının temininde piyasada bir sıkıntıya meydan verilmemesi için "*geleneksel bir titizliğin*" ifadesi olarak gösterilen gayrettir⁴.

İstanbul'un ihtiyaçları içerisinde birçok iş kolunda ve sektörde imalatın sürmesi için hammaddenin temin edilmesi ve tüketici piyasası için mal ve hizmet arzının kesintisiz sürdürülebilmesi her zaman önemini korumuştur. Piyasada temel yiyecek maddelerinin akışında sürekliliğinin sağlanması ve insanların ihtiyaçlarını karşılamada geçici de olsa sıkıntıya düşülmemesi için piyasalar iyi işlemeli, mal ve hizmet üretimi ve arzında sorun yaşanmamalıydı. Piyasada mal ve hizmet miktarı Osmanlı iktisadi dünya görüşünün klasik ilkelerinden olan provizyonist anlayışın gereği olarak bol ve ucuz olmalıydı⁵.

Asırlar boyu İstanbul'un iâşe ikmalini sağlamakla adeta görevli olan şehri çevreleyen yakın ve nispeten uzak coğrafya olmuştur⁶. Bu yolda çevre, bölge ve şehirler İstanbul'un ihtiyaçlarını temin etmek için çalışmış ve üretmiştir. Ürün fazlalıklarını Pâyitahta göndermiştir. Zira tüm ülkedeki artı ürünün öncelikle Pâyitaht'ın ikmal için getirilmesi bir zorunluluk olarak görülmekteydi⁷. Dünyanın her tarafında merkez şehirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için takip edilen politikada olduğu gibi İstanbul da çevre kentlerin hizmetlerini kendisine tabi kılmıştır⁸. Çünkü iktisadi bir merkez olmanın ötesinde İstanbul, devletin başkentidir ve devlet merkezi olmanın beraberinde getirdiği hassasiyetlere sahiptir. Şehri çevreleyen coğrafya asırlar boyu bu hassasiyetleri karşılamada üzerine düşeni yapmıştır. İstanbul ile çevre bölgelerin arasındaki bu ticari ilişkinin etkileri çift yönlüdür. Zira Pâyitaht ile uzun asırlar boyu oluşan bu ticari ilişkinin bu coğrafyalardaki iktisadi hayat üzerindeki müspet yapısal etkileri son derece önemlidir. Bu ilişki zaman içerisinde diğer şehirlerin iktisadi gelişmesini sağlamış, halkın refahının ve yaşam standartlarının artmasını beraberinde getirmiştir⁹.

İstanbul'un "*temel ihtiyaçlarından olan malların temini meselesi*" devletin göç ve iskân politikalarını da etkileyecek derecede öneme sahip bir konu olmuştur. Göç probleminin birçok nedeni ve sonucu olmakla birlikte buradaki çalışmaya dâhil kısmı, İstanbul'un iâşesinin temini sorununun büyüklüğü ve bunun doğrudan şehirdeki nüfus miktarıyla ilgili oluşudur. Devletin sınırları dâhilinde yerleşik vatandaşların değişik nedenlerle başka bölge ve şehirlere göç etmek

³ *İdare* iâşe işlerinde görevli idari birimleri de içine alan ama genel olarak Osmanlı Devleti idaresi ve iradesi anlamında kullanılmıştır.

⁴ Bruce McGowan, (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, 1600-1914, Eren yay., 2000, c.2, s. 844.

⁵ Mehmet Genç, **Devlet ve Ekonomi**, Ötüken yay., İstanbul 2000, s.80-81.

⁶ Bu coğrafyanın ve buralarda üretilip İstanbul'a sevk olunan ürünlerin 17.yüzyıla ait ayrıntılı bir dökümü için bkz. İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, c.1, 2000, s.228-229; Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1993, s.99. 17.yüzyılın ikinci yarısına ait bir döküm için bkz. Robert Mantran, **17.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, (çev.M.Ali Kılıçbay, Enver Özcan), c.1, TTK Ankara 1990, s.196-197.

⁷ Ahmet Uzun, **İstanbul'un İâşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1783-1857**, TTK yay., Ankara 2006, s.1.

⁸ Fernand Braudel, **Civilisation Matérielle, Economie et Capitalisme**, XV-XVIII siecle, 3 cilt, Paris, 1979,I, s.494'ten aktaran: Faroqhi, "Krizler ve Değişim, 1590-1690", **Osmanlı İmparatorluğunu Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, (ed.Halil İnalçık Donald Quataert), cilt 2, Eren yay., s.623.

⁹ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, c.1, 2000, s.235. Fakat Faroqhi, başkente akması gereken ürünlerin zaman zaman Bursa ve Edirne tarafından çekilmesine *İdare*'nin müdahale etmesinin bu iki kenti olumsuz etkileyen sonuçlar doğurduğunu ifade eder. Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1993, s.97.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

arzusu ve teşebbüsü sürekli devam eden bir sorundu. Devlet İdaresi özellikle son asırlarda ülkeyi iktisadi, sosyal ve kültürel birçok açıdan zarara uğratan bu tür teşebbüsleri engelleyerek başkentin nüfus yapısı ve miktarını kontrol altında tutmanın mücadelesini vermiştir. Ancak yine de Anadolu ve Rumeli'den birçok vatandaşın İstanbul'a göçleri önlenemeyince çeşitli uygulamalar devreye girmiştir. Bunların birinde, 1746 Ocak ayında çıkarılan bir fermanla göçlere engel olma adına her kaza vatandaşının birbirlerine kefil edildiği görülür¹⁰.

Yine 1886-1887 (1304) yılında kıtlık nedeniyle Ankara'dan İstanbul'a gitmek amacıyla yola çıkmış üç yüz kişilik gurubun ulaştığı İzmit'te alıkonulması, geçici olarak iskân ve işlerinin temin edilmesi ile birlikte bu gurubun İstanbul'a gitmelerine müsaade edilmemesi istenmiş ve bu tür göçlerin engellenmesine de azami dikkat edilmesi gereği vurgulanmıştır¹¹.

Özellikle savaşlar ve toprak kayıpları dolayısıyla İstanbul'a gelen muhacir nüfusun geneli Anadolu'da uygun vilayetlerde iskân edilmiştir. Ancak bunların içinde erbab-ı sanat olanlardan işleri İstanbul'daki akrabaları tarafından temin edilenlere yerleşme izni verildiği görülür. İstanbul'da bulunan muhacirler içinde işsiz, güçsüz ve başıboş olanların yerleşmelerine müsaade edilmemiş ve bunlar uygun vilayetlere gönderilmiştir¹². Kalifiye olmayan göçmenlerin İstanbul'da yerleşmelerine müsaade edilmemesinin nedenleri içinde en önemlisi, bu insanların işlerinin problem olmasıyla birlikte bu durumun şehrin işesine muhtemel olumsuz etkileriydi.

Netice itibariyle işe sorunlarını bilmeden İstanbul'u anlamak, İstanbul örneği göz önüne alınmadan işe meselesini kavramak zor gibidir¹³. İstanbul'da mahrukât arz piyasası konusuna odaklanan bu çalışma bu çerçevede değerlendirilebilir.

1. Mahrukâtın (Odun ve Kömür) Önemi

İstanbul'un işesinde halkın ihtiyacı olan odun ve kömürün temini meselesi, her dönemde diğer birçok ihtiyaçla kıyas edilemeyecek derecede, başlıca ve önemle üzerinde durulması gereken zorunlu ve temel ihtiyaçlardan görülmüştür. Zira Mahrukâtın kullanım alanları üretimden tüketime geniş bir yelpazeye yayılmaktaydı. Bu ürünlerin İstanbul'da kullanımı başlıca üç kesim için önemliydi. Bunlar kamu kurumları, çeşitli imalat sektörleri ve tüketici kesimlerdi. Özellikle tüketici kesimler içinde halk için odun ve kömürün ihtiyaçlar listesindeki yeri ve önemi en başta gelen birkaç temel ihtiyaç maddesi arasındaydı.

Mahrukâtın önemi, kamu kuruluşlarının, üreticinin ve tüketicinin sürekli talep ettiği temel ihtiyaç maddelerinden olmasından kaynaklanmaktaydı. Mahrukât fiyatındaki bir artış, miktarındaki bir azalma veya kış aylarının sert geçmesi gibi piyasayı etkileyecek gelişmeler sonucunda ortaya çıkması muhtemel sorunların giderilmesi için yapılan çalışmalarda ve gerçekleştirilen yazışmalarda özellikle fakir halkın bir sıkıntıya düşmemesi gereği, sürekli ve ısrarla vurgulanan noktalardandı.

Mahrukât piyasasında özellikle kış mevsiminde bir daralmaya ve fiyat artışına meydan vermeyecek derecede arz bolluğunu sağlamak için *İdare*'nin üst düzey bir gayret sarf ettiği görülür. Bu gayret çalışma boyunca incelenen resmi yazışmalara net bir şekilde yansımıştır. Bu gayretin bir ifadesi olarak, odun kesim ve nakil işlerinin zamanında ve titizlikle takip edilmesini sağlamak için gerçekleştirilen yazışmalarda uyarıcı, sorumluluk yükleyici ve işin ehemmiyetini vurgulayıcı ifadelerin kullanılması sık karşılaşılan bir durumdu¹⁴.

¹⁰ Fuat Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.50.

¹¹ BOA, **DH.MKT.**, 1433/104, 1304 L 29.

¹² BOA, **DH.MKT.**, 1569/16, 1306 Ra 24.

¹³ Sabri Ülgener, **Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti**, Mayaş Yayınları, Ankara 1984, s.67-68.

¹⁴ BOA, **A.MKT.UM.**, 199/4, 1271 L.6, vr 1-2; **DH.MKT.**, 2308/1, 1317 L 19; **DH.MKT.**, 2296/150, 1317 N 13.

Temel ihtiyaç maddelerinden mahrukâtın yeterli miktar ve uygun fiyatla piyasada bulunması meselesi, her zaman saltanat makamının nezdinde en üst düzeyde sahiplenilmiştir. Bu konuda “padişahımız efendimiz hazretlerinin hassı emal hümayun-ı mülükâneleri, ehâlinin refahı ve teshilata mazhariyetleri” anlayışı hâkimdi. Halkın refahının temini hedefine odaklanan bu anlayış, bu günün değerlenirmesiyle, *İdare*'nin sosyal devlet sorumluluğu hassasiyeti içerisinde hareket ettiği şeklinde yorumlanabilir¹⁵.

İstanbul'da mahrukât piyasası planlı programlı bir şekilde izlenirdi. Odun ve kömürün piyasadaki miktarı bahar ve yaz ayları ile birlikte sürekli kontrol altında tutulup, kış mevsimine kadar İstanbul'a gelen ve gelmesi gereken mahrukât miktarı takip edilirdi. Piyasadaki odun ve kömür arzının takibinde önceki yılların tecrübesinden faydalanılırdı. Bir önceki yılın Haziran ayına nispetle cari yıl ve ayda İstanbul'a gelen odun ve kömür miktarında bir yetersizlik söz konusu ise mahrukât bürokrasisinde hareketlilik başlardı. Dönemine göre, İstanbul Ağalığı, Dâhiliye Nezareti, Şehremaneti, Ziraat Ticaret ve Orman Nezareti ile vilayet ve kazalarda yetkili birimler arasındaki yazışmalar yoğunlaşırdı. Tüccara veya yetkili birimlere problemin nedenleri sorulmakla beraber piyasada arza engel olan hususların araştırılıp yapılabileceklerin rapor edilmesi istenir, aynı zamanda sevkiyatın derhal başlaması, sıkıntıya neden olan hususların ve engellerin derhal kaldırılması emredilirdi¹⁶.

Piyasada oluşan problemlerin, düzenli olarak takip edilen bürokratik süreçlerle çözülemediği durumlarda çözüm için derhal komisyonların teşkil edildiği görülür. Bu komisyonlarda görevlendirilen birimlerin, bakanlık seviyesindeki kurumlar ile bürokraside üst düzey mevki sahibi kişilerden oluşması, *İdare* nezdinde konunun (sorunun), hassasiyet derecesini gösteren bir durum olarak değerlendirilebilir. İstanbul'un ekmek, et, odun ve kömür gibi temel ihtiyaçlarının temini ve uygun fiyatla tedariki için padişah iradesi ile oluşturulan bir komisyonda dâhiliye nazırı, orman maden ve ziraat nazırı paşalar ile ticaret ve ziraat odası reisleri, şehremaneti ve maliye müsteşarının görevlendirilmesi bu hassasiyetin bir göstergesidir¹⁷.

Mahrukât İstanbul halkı için ikamesi olmayan son derece önemli temel ihtiyaçlardandı. Bu nedenle mahrukât üretim sürecinin vazgeçilemez unsuru olan üretici kesimin, devlet nazarında reaya olmaktan kaynaklanan hakların ötesinde ayrıca bir değere sahip olduğu görülür. *İdare* üretici kesimi özellikle korurdu. Bu kesimin şikâyetleri dikkate alınır ve hassasiyetle problem alanlarının üzerine gidilirdi. Bu değeri onlara kazandıran şüphesiz ki yaptıkları işin ehemmiyeti idi. Bu anlamda odun ve kömür esnafı bir haksızlığa uğradıklarını beyan edip ilgili makamlara başvurduklarında devletin, özellikle mahrukât arzının sorunsuz temini için, bu tip problemlerle ciddi bir şekilde mücadele ettiği görülür.

19. Yüzyılın son çeyreğine kadar, odun ve kömürün imal aşamalarında istihdam edilen halktan vergi alınmamıştır¹⁸. Vergi alınan sonraki dönemlerde de *İdare*, mükellefi mağdur etmeyecek bir vergi politikası takip etmiştir. 2 Mayıs 1874 (20 Nisan 1290) tarihli nizamname gereğince gerek miri ormanlardan ve gerekse halka ait baltalıklardan odunun kesilmesi ve yakılarak kömür elde edilmesiyle, İstanbul'a ve başka şehirlere nakledilmek üzere iskelelere indirilmesi

¹⁵ BOA, *İ.HUS.*, 158/1325 Ş-018. Her dönemde İdare nezdinde İstanbul'un işesi önemli olmuştur. Önceleri veziriazam her hafta çarşıyı teftişe çıkar tahıl stoklarını, fırınları ve ekmek fiyatlarını denetlerdi. Kıtık zamanlarda sultan tebdili kıyafet çarşıya çıkar piyasada fiyatlar üzerinde manipülasyon yapan esnafı en ağır şekilde cezalandırırdı. Bu politikayla ayrıca halkın ihtiyaçlarının sultan nezdindeki önemi vurgulanırdı. İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, c.1, 2000, s. 227.

¹⁶ BOA, *Y.MTV.*, 299/99, 1325 Ca 13.

¹⁷ BOA, *İ.HUS.*, 158/1325 Ş-15.

¹⁸ Abdurrahman Vefik Sayın, **Tekâlif Kavaidi**, Maliye Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı, Ankara 1999, 571-572, BOA, **A. AMD.**, 12/8, 1265 Z 29.

halinde odunun 200 kıyyesinden¹⁹ 1 kuruş, kömürün 200 kıyyesinden 2 kuruş pul resmi alınmıştır²⁰.

Mahrukât üretimi yapan üretici reayadan muhtelif isimlerle para alınmaması, müsaadeli baltacılarla ilişilmemesi, kuru hakkı adıyla para istenilmemesi, kömürü İstanbul'a getiren kayıklara yapılan müdahalelerin engellenmesi, subaşların ve zabitlerin kanunsuz vergi almaları halinde tedip edilecekleri vb. uyarı, emir ve hükümlerle meselenin üzerinde hassasiyetle durulmuş ve üretici kesim özellikle korunmuştur²¹.

Kömürleri İstanbul ihtiyacına tahsis edilmiş olan Midye ve Vize'deki kömürcü reayasına mültezimler ve muhtekirler tarafından zulmedilmesinin ve zarar verilmesinin engellenmesi bu idari birimlerde görevli yetkililere emredilmiştir²². Yine aynı bölgelerde odun kesmek üzere gelen Bulgarlar'a müdahale edilmeyip "himaye olunmaları" istenmiştir²³.

Yine bir başka belgeye konu olan olaya göre, Kanoz civarında bulunan yerlerde her yıl 1500 kadar üreticinin katır ve beygirlerle Karadeniz sahillerindeki Midye ve Terkos bölgelerinden odun kesip iskelelere indirdikleri ancak subaşlar tarafından akçe talebiyle tazyike maruz kaldıkları ifade edilmiştir. Bu durumun, "İstanbul'un ihtiyacını tazyik etmek" gibi bir sonuca neden olacağı gerekçesiyle, çözümü ve reyanın yapıldığı işte teşviki emredilmiştir²⁴.

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi *İdare* İstanbul'un odun ve kömür ihtiyacı bakımından bir sıkıntıya düşmemesi için bu alanda istihdam edilen kişi ve kesimleri dolayısıyla piyasayı koruma politikasını her zaman sürdürmüştür. Bu süreci birçok belgede, raporda açıkça görmek mümkündür.

İç talebin büyüklüğü ve İstanbul'da bazı yıllarda farklı nedenlerle ihtiyacı karşılayacak arzın oluşmaması nedenleriyle mahrukât, uluslararası ticaretin geliştiği Osmanlı piyasalarında serbest piyasa anlayışının hâkim olduğu 20. yüzyılın başlarında dahi devletin zaman zaman ihracına izin vermediği ürünlerden olmuştur²⁵.

İstanbul'un ihtiyacı olan odun ve kömürün, piyasaya yeterli miktarda arz edilmesi ve piyasada halkın (tüketicinin) alım gücüne uygun fiyat seviyelerinde bulunması arzusu, *İdare*'yi zaman zaman gelir kaynaklarından bile vaz geçirebilecek güçteydi. Bu manada Selanik Vilayeti'ndeki halkın odun ve kömür üretimi ve iskelelere sevki karşılığında geçmiş seneden kalma veya ilgili seneye ait tarik bedeli vergisinden muaf tutulduğu görülür²⁶.

Yine ihtiyacın hassasiyeti nedeniyle özellikle odun arzında ortaya çıkan bir sıkıntı durumunda İstanbul'da veya sevk bölgelerindeki iskelelerde yeterli derecede mahrukât temin edilene kadar orduya ait hayvanların bile odun ve kömür nakleden araba ve beygirler (eski olanlarının) ile birlikte diğer hizmetlerde kullanılmayıp mahrukât sevkiyat işinde istihdam edildiği görülür²⁷.

¹⁹ 1 kıyye=1,282 kg.

²⁰ **İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909**, (çev. Fehmi Tümer), Maliye Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı, 2000, s.291.

²¹ BOA, **C.İKT.**, 20/961, 1228 Ra 29; **C.BLD.**, 147/7350, 1203 B 29; **C.İKT.**, 29/1430, 1230 Ca 29; **A.MKT.NZD.**, 160/85, 1271 Za 26; **C.İKT.**, 44/2161, 1175 B 29.

²² BOA, **C.BLD.**, 58/2870, 1195 S 29.

²³ BOA, **C.BLD.**, 41/2048, 1153 M 29.

²⁴ BOA, **C.BLD.**, 32/1576, 1213 N 29; **C.BLD.**, 55/2749, 1172 c 29.

²⁵ BOA, **MV.**, 193/19, 1332 Za 10. Mesela 1327 hicri yılında İstanbul'un mahrukât ihtiyacının büyüklüğünden dolayı Karadeniz ve Marmara havzasından yabancı devletlere odun ihracı Şuray-ı Devlet kararıyla geçici olarak yasaklanmıştır. **DH.MKT.**, 2773/49, 1327 S 29; Maliye Nezareti, **1336 Senesi Kavanin ve Nizamat-ı Maliye Mecmuası**, İstanbul 1337.

²⁶ BOA, **TFR.IMKM.**, 24/2367, 1325 N 10.

²⁷ BOA, **A.MKT.UM.**, 199/4, 1271 L.6.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Mahrukât talebinin karşılanması meselesinin diğer birçok mal ve hizmete nispetle daha fazla öncelikli olmasının bir sonucu olarak piyasada mahrukâtın azalması halinde kereste kesim ve taşıma işiyle görevli kişi ve kesimlere baskı yapıldığı da görülür. Kereste işinde çalışanların kesim işine belli bir süre ara vermeleri, odun kesip iskelelere sevk etmeleri, kereste taşıyan gemilerin yarı yüklerinin odun olmasının temini gibi bir dizi tedbire başvurulduğu olurdu²⁸. Yine oduna duyulan acil ihtiyaç dolayısıyla Yalova (Yalakabad) ve Gemlik civarında kürek kesilen dağlardan senede üç bin kürek kesildikten sonra sadece odun kesimi yapılmasının ve İstanbul'a sevk edilmesinin istendiği görülür²⁹.

İstanbul'da mahrukât piyasasıyla ilgili ortaya çıkan sorunların çözümü için yukarıda bahsi geçen çeşitli tedbirlerin alınması yanında daha uzun vadeli ve kalıcı bir şekilde mahrukât arzının arttırılmasını amaçlayan çalışmaların yapıldığı da görülür. Bu manada İstanbul'a yakın vilayetlerin sahile yakın ormanlarında devamlı ağaç yetiştirilmesi, yetişenlerin sıralı ve düzenli bir şekilde kesilmesine itina gösterilmesi gibi bir dizi tedbir resmi yazışmalarla ilgili makamlara gönderilen emirlere konu olmuştur³⁰.

2. Bir Üretim Faktörü Olarak Mahrukât

Çalışmanın genelinde daha çok tüketiciler açısından mahrukâtın öneminden bahsedildi. Oysa mahrukât aynı zamanda, piyasadaki birçok malın üretiminde kullanılan temel girdilerden biri olarak en önemli üretim faktörlerindedir. Mahrukâtı bir de bu açıdan değerlendirmek gerekir.

İstanbul asırlar boyu büyük bir tüketim merkezi olmanın yanında imparatorluğun en önemli üretim merkezlerinden biriydi de. 1916-1917 (1335) yılı istatistiklerine göre İstanbul'da ortalama 200 farklı meslek³¹ vardı. Bunlar içinde odun ve kömür ticareti mesleği hariç tutulursa diğer mesleklerin büyük çoğunluğu ürettikleri mal ve hizmetlerin üretim aşamasında kömürü veya odunu enerji hammaddesi ve girdisi olarak kullanmak durumundaydı.

Yüzyıllarca odun ve kömür en başta fırınların, hamamların, kahvehanelerin, tuğla, kiremit, desti, çanak, çömlek ve kireç ocaklarının en önemli girdilerinden biri olarak ekonominin yegâne hammaddesi ve enerji kaynağı olmuştur. Mahrukât arz darlığı olan bir piyasada bu enerji kaynaklarına doğrudan bağımlı olarak çalışan fırında ekmek çıkamayacak³², hamamda su ısınmayacak³³ ve fabrikada tuğla imal edilemeyecektir. Darlığın iş ve işçi piyasasına yıkıcı tesirleri kaçınılmaz olacak piyasalar işlemecektir. Bu şartlar altında birçok ürünün imalat süreci sektöre uğrayacak ve birçok sektör geçici de olsa bir arz sorunuyla başbaşa kalabilecektir. Buna bağlı olarak mahrukât piyasasında fiyatlar arzu edilmeyen seviyelere tırmanacaktır.

Şüphesiz ki kahvehanelerde mahrukât kıtlığı nedeniyle ocağın yanmamasının muhtemel sosyal ve belki siyasi sonuçlarının, yönetimin nezdinde meselenin hassasiyetini arttıran bir diğer önemli yönü vardır.

İdare'nin Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da tüketici konumundaki halkın yanında üretici kesimin, esnafın hemen tamamının ihtiyaçları içerisinde odun ve kömürün yerinin diğer

²⁸ BOA, C.BLD., 99/4938, 1218 Ra 29; C.BLD., 115/5711, 1197 Ş 21.

²⁹ BOA, C.İKTS., 13/620, 1217 N 03.

³⁰ BOA, DH.MKT., 2423/58, 1318 B 7.

³¹ Mesleklerin her biri için bkz. **1335 senesi İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası**, s.165-166.

³² 1335 yılı itibariyle İstanbul'da toplam 469 adet fırın vardır. Bunun 128'i Bayezid, 88'i Fatih, 130'u Beyoğlu, 27'si Yeniköy, 20'si Anadoluhisarı, 24'ü Üsküdar, 25'i Gaziköy, 16'sı adalar, 11'i Makriköy'deydi. **1335 senesi İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası**, s.122.

³³ Belediye dâhilinde 1335 mali yılı itibariyle İstanbul'da toplam 178 adet hamam bulunmaktaydı. Bunların bulunduğu semtler Fatih 43, Bayezid 37, Beyoğlu 29, Yeniköy 3, Anadolu Hisarı 14, Üsküdar 17, Gâziköy 25, Adalar 4 ve Makriköy'de 6 olmak üzere toplam 178 adet hamam. Deniz hamamlarının miktarı Bayezid 4, Yeniköy 3, Anadoluhisarı 11, Üsküdar 4, Gâziköy 5, Adalar 7 ve Makriköy'de 5 olmak üzere toplam 39 dur. **1335 senesi İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası**, s.118.

birçok mal ve hizmete nispetle öncelikli olduğunun bilincinde olduğu görülür. Dolayısıyla *İdare*, mahrukât arzının tüketiciler için olduğu kadar imalat sektörlerinin çoğunda üreticiler açısından da önemli olması nedeniyle, arz miktarının piyasada yeterli olmasını temin için her zaman gerekli planlama ve çalışmanın gayreti içerisinde olmuştur.

3. Mahrukât Bürokrasisi ve İlgili Kurumlar

İstanbul'da önceleri odun ve kömürün tedarikinden bir yeniçeri zabiti olan "*İstanbul Ağası*" sorumluydu. Görevi Saray-ı Hümayun ile Matbah-ı Âmire'nin yaz kış ihtiyaç duyduğu odunu çevre ormanlardan kestirmekle birlikte esnaf ve tüccarın gemilerle getirdiği odunun bir kısmını cari narh ile almak ve kalanı da halka dağıttırmaktı. Böylece İstanbul'da ihtiyaç olunan mahrukâtın teminini sağlamaktı. Her sene yaz mevsimiyle birlikte Divan-ı Hümayun'dan odun ve kömür üretim bölgeleri kadılarına birer ferman gönderilirdi. Burada İstanbul'un mahrukât ihtiyacından bahisle derhal sevkiyat yapılması tebliğ olunurdu. Baltacı köylüler kestikleri odunları katırlarıyla birlikte sahile indirir ve buralardaki gemi sahiplerine, odun tüccarlarına satarlardı. Bu şekilde İstanbul'a ulaşan mahrukât hem devlet kurumlarının hem de halkın ihtiyacını karşılardı³⁴.

İstanbul'un temel ihtiyaçlarından olan bütün malların denetlenmesi işi İstanbul kadısının görev alanına giriyordu. Kadı sadrazama bağlı olarak şehrin günlük işlerini yürütme makamındaydı. Kadı başkanlığında oluşturulan komisyonlar ile birçok malın narhı belirlenip, belirlenen fiyatların uygulanması sağlanıyor ve anlaşmazlıklar karara bağlanıyordu. Bu görevleri yerine getirirken İstanbul (Dersâdet) kadısına Galata, Eyüp ve Üsküdar kadıları ve muhtesipler yardımcı oluyordu³⁵.

Yeniçeri ocağının lağvıyla yeniçeri ağasının görevi teşkil edilen İhtisap Nazırlığı'na geçmiştir. İhtisap Nezareti'nin lağvı ve Şehremaneti'nin ihdas edildiği 1855'ten sonra temel ihtiyaçlardan olan mal ve hizmetlerin temini meselesi Şehremaneti'nin görev alanına dâhil edilmiştir. Böylece Şehremaneti 1855 (1271) tarihli nizamname layihasında belirtildiği gibi³⁶ zaruri ihtiyaçların kolaylıkla sağlanmasını temin eder (madde 1). Şehre gelen ihtiyaç maddelerinin depolanması için meydanlar oluşturur. Bu maddelerin tüketiciye ulaştırılması için gerekli tedbirleri alır (madde 7). Stok yapanları tespit eder ve stokçuluğu önler. Esnafın idaresiyle ilgilenirdi (madde 24).

Mahrukât meselesinin de dâhil olduğu temel ihtiyaçların temini meselesi, Divan-ı Hümayun'un ve son yıllarda (1908 sonrası) Meclis-i Mebusan'ın kontrolünde olarak sürekli takip edilen önemli bir mücadele alanı olmuştur. Pâyitahtın ihtiyaç duyduğu emtianın temininde, yetkili ve ilgili olan bahsi geçen kurumların yanında 19. yüzyılın ilk yarısından sonra özellikle Dâhiliye Nezareti'nin doğrudan, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin ise zaman zaman etkili olduğunu görmekteyiz. Mahrukât bürokrasisinde yazışmaların daha çok Dâhiliye Nezareti, Şehremaneti başta olma üzere Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin de dâhil olduğu üçlü arasında gerçekleştiği ve *İdare*'nin üst sorumluluk makamındaki bu merkezlerden mahalli birimlere doğru bir iş akışının olduğu görülür. Orman Maaden ve Ziraat Nezareti de 1893 tarihinde kurulduktan sonra mahrukât bürokrasisine dâhil olmuştur³⁷. Mahrukât meselesinde doğrudan görev yüklenen kurumlar içerisinde Dâhiliye Nezareti'nin sorumluluğu en fazlaydı. Mesela mahrukât fiyatlarında meydana gelen istenmeyen bir artış durumunda Şehremaneti bu sonucun nedenlerini tespit edip Dâhiliye

³⁴ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c.2, İBB yay., İstanbul 1995, s.797, 800.

³⁵ Suraiya Faroqi, "Krizler ve Değişim", *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi,1600-1914*, (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), c.2. , Eren yay., 2000, s. 624.

³⁶ H.İbrahim Koca, *Kanun ve Nizamnameler Işığında Dersâdet Belediye Teşkilatı (1855-1313)*, İÜSBE Sosyal Siyaset Bilimi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s.26-30.

³⁷ Özkan Keskin, *Orman ve Ma'âdin Nezareti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, s.57.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Nezareti'ne bildirmekte Nezaret de alınması gerekli tedbirleri Ticaret ve Ziraat Nezareti ile ilgili vilayet ve sancaklara iletmekteydi.

İstanbul piyasasına 1908'in Aralık ayında bir önceki seneye oranla yetersiz miktarda odun ve kömür geldiği görülünce durum Dâhiliye Nezareti tarafından Orman Maden ve Ziraat Nezareti'ne bildirilmiştir. Bu nezaretçe yine nazırın gözetiminde olarak birçok vilayet ve kaza mutasarrıflıklarına (Edirne, Selanik, Kastamonu, Hüdavendigâr vilayetleriyle İzmit, Biga, Çatalca sancakları vs.), orman müfettişlerine İstanbul'a mahrukât sevkiyatı yapılması için telgraf çekilmiştir³⁸.

Özellikle mahrukât problemlerinin temellerinden birini teşkil eden fiyat meselesinin çözümünde 1907 tarihinde oluşturulan komisyonun başkanlığına Dâhiliye Nazırı'nın doğrudan başkanlık ettiği görülür³⁹. Bu görev ve görevlendirme nezaretin ve nazırın mahrukât meselesindeki yerini ve konumunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Merkezi yönetim meselesinin hassasiyetine binaen sorumluluğu sadece Şehremaneti'ne bırakmamakta ya da bırakmamaktadır. Zira mahrukât meselesi Şehremaneti'nin gücünün üstünde bir ağırlığa sahip yerel bir idari birimin üstesinden gelebileceği bir sorun alanı değildir. Olağanüstü şartların etkili olduğu I.Dünya Savaşı yıllarında da odun ve kömürün temini meselesi tamamen Şehremaneti'nin yetki alanı dışında oluşturulan birimlerle çözülmeye çalışılmıştır⁴⁰. Neticede savaş yıllarında İstanbul'un temel ihtiyaçlarından olan mahrukât işleri Şehremaneti'nin görev alanının dışında bırakılmıştır⁴¹.

Bahsi geçen ilgili kurumlar arasında gerçekleşen mahrukât trafiği özellikle mahrukât imal ve sevk dönemi olan yaz aylarında başlamaktaydı. Yılın herhangi bir zamanında İstanbul depolarında ve piyasada odun ve kömür miktarının azaldığının görülmesi veya gerekli miktarın altında olduğunun anlaşılması durumunda başta Dâhiliye Nezareti olmak üzere yetkili kurumların harekete geçtiği görülür.

1909 yılının Ocak ayında piyasada yeterli miktarda mahrukâtın bulunmadığının anlaşılması üzerine Dâhiliye Nezareti Mektûbî Kalemî'nden yazılan bir emirle İstanbul'a gelen mahrukâtın sevki için teşvik ve kolaylık sağlanması hususu vurgulanmış ve ne kadar zaman zarfında ne miktarda mahrukât gönderilebileceği sorulmuştur. Bunun üzerine orman müfettişliği tarafından Kırkkilise'ye ait Ahtapolu ve Midye ormanlarında imal edilen kömür ve odunun İstanbul'a sevk edilmek üzere hazır bulunduğu iskeleler ile mahrukâtın miktarını açıklayan cetveller oluşturulmuştur⁴². Bu örnekte görüldüğü gibi gerektiğinde ilgili idari birimlere ayrıntılı bilgi sunularak ihtiyaç duyulan mahrukât en kısa zamanda İstanbul'a sevk edilmektedir.

4. Mahrukât Arz Piyasasının Düzenlenmesi

İstanbul'un odun ve kömür ihtiyacının temini süreci boyunca *İdare*'nin piyasanın sevk ve idaresinde titiz davrandığı görülür. Mahrukât sevkiyatı kış mevsiminin sert ve uzun geçmesi başta olmak üzere birçok nedenle kesintiye uğrayabilmekteydi. Bu durumda devletin ilgili tüm birimleri oluşacak müzayakanın engellenmesi ve sorunun çözümü için derhal harekete geçmekteydi⁴³. Hatta piyasada sıkıntı baş göstermeden ktlığın oluşma ihtimalini ortadan kaldırmaya yönelik bir politika takip edilmekteydi. Bu anlamda mahrukât kesim ve sevk mevsimi girer girmez harekete geçilir yazışmalar başlardı.

³⁸ BOA, **DH.MKT.**, 2689/66, 1326 Za 29.

³⁹ BOA, **Y.A.RES.**, 148/62, 1325 C 27.

⁴⁰ Dünya savaşı yıllarında işe meselesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer Toprak, **İttihat Terakki ve Cihan Harbi, 1914-1918**, Homer kitabevi, İstanbul 2003, s.127 vd.

⁴¹ BOA, **DH.UMVM.**, 99/44, 1337 Ca 25.

⁴² BOA, **DH.MKT.**, 1302/18, 1326 Z 11.

⁴³ BOA, **Y.A.RES.**, 148/62, 1325 C 27.

Şüphesiz ki bu hassasiyetin temel nedeni işe meselesinin ehemmiyetiydi. İstanbul'un işesi devletin nazarında o denli önemliydi ki sadece kişisel girişimcilere, tüccara ve nihayetinde serbest piyasaya bırakılmayacak kadar hassas bir konuydu. Ayrıca devletin kendisi birçok ürün ve hammaddenin tüketicisi durumundaydı. Bu nedenle mahrukâtın imalat, sevkiyat ve piyasaya arz süreçlerinin tamamı devletin kontrolünde gerçekleşmekteydi⁴⁴.

Odun ve kömürün Pâyitaht piyasalarındaki mevcudiyetinde bir noksanlık veya azalma söz konusu ise hemen problemin tespitine yönelik araştırma komisyonları kurulur, raporlar hazırlanırdı. Bu raporlar çerçevesinde dönemin ilgili kurumları tarafından (dönemine göre İstanbul Ağalığı, İhtisap Nezareti, Dâhiliye Nezareti, Meclis-i Vükela, Şehremaneti gibi) alınacak tedbirler karara bağlanır ve derhal uygulamaya geçilirdi. Zira kış bastırmadan birkaç ay içerisinde ihtiyacın hassasiyeti dolayısıyla problemin çözülme zorunluluğu vardı. Aksi takdirde mahrukât müzayakasının neticeleri *İdare* nezdinde olduğu kadar esnaf ve halk nezdinde de çok yıkıcı olabilecekti. Mahrukât hamamcılar, fırıncılar gibi birçok esnaf için mal ve hizmet üretimi bakımından temel girdilerdendi. Pâyitaht'ın merkezi İstanbul idari, bürokratik bir merkez olduğu kadar aynı zamanda döneme göre bir milyon civarı nüfusuyla önemli bir tüketim merkeziydi. Ayrıca mahrukât ihtiyacını farklı ve hassas kılan bir diğer özellik, İstanbul halkının temel ihtiyaç maddeleri olan zahire, et, sebze, meyve vs. ürünlerinden farklı olarak ikamesinin olmamasıydı.

Mahrukât piyasasının kontrolünde basının üstlendiği gayri resmi rolü de zikretmek gerekir. Bu anlamda Basiretçi Ali Efendi çıkardığı Basiret Gazetesi'nde piyasayı takip eden yazılar kaleme almıştır. Bu yazılarından birinde İstanbul halkının genellikle memurlar, hizmetçi (işçi) ve esnaftan oluştuğunu belirterek halkın sıkıntı çekmemesi adına daha mevsim yaz iken kömürün 100 kıyyesinin 65-70 kuruşa, odunun çekisinin⁴⁵ 28-30 kuruşa çıktığını ve geç olmadan tedbir alınması gerektiğini vurgulamış ve yetkilileri uyarmıştır. Yine birçok yazısında piyasada görülen sorunlar içerisinde özellikle ihtikâr problemine dikkatleri çekmiş ve böylece yetkililer üzerinde bir anlamda baskı unsuru olmuştur⁴⁶.

Belgelerde diğer bir ifadeyle resmi yazışmalarda kış ayları öncesinde mahrukâtın piyasadaki arz miktarının ne büyük bir hassasiyetle takip edildiği ve bu amaçla tedbir alındığı açık bir şekilde görmek mümkündür. Piyasa takibinde mahrukât arz miktarı ve fiyat seviyesinin durumu önceki birkaç yıl temel alınarak değerlendirilmekteydi.

Aşağıda Orman Maden ve Ziraat Nezareti'nin kontrol müdürlüğünce hazırlanmış olan verilerden oluşturulan tablo 1'de 1906-1907 (1322) ve 1907-1908 (1323) yıllarına ait odun ve kömürün Pâyitaht piyasasına gelen ve gelmesi gereken miktarları yer almaktadır. Buna göre 1 Mart ile 20 Temmuz 1323 (14 Mart - 2 Ağustos 1907) tarihine kadar ortalama 5 ay zarfından İstanbul'a sevk olunan toplam odun miktarı 293.475 çeki olmuştur. Oysa hemen bir önceki yılın tamamında 1906-1907 (1322)'de gelen toplam odun miktarı 572.227 çeki olmuştur. Bu durumda mahrukât imal bölgelerinden İstanbul'a sevk edilmesi gereken odun miktarı 278.752 çeki olarak tespit edilmiştir. Kömürde ise 1906-1907 farkı ve gelmesi gereken miktar 49.159.571 kıyye olarak hesaplanmıştır.

⁴⁴ Robert Mantran, *17.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, (çev.M.Ali Kılıçbay, Enver Özcan), c.1, TTK Ankara 1990, s.201.

⁴⁵ 1 çeki=225,789 kg'dır ve bu çalışmada kullanılan değerdir. Yalnız odun çekilerinin piyasada kullanılan standart ağırlık miktarlarının zamanla değiştirildiği görülür. Önceleri çekiler 176 kıyye (1 kıyye=1,282 kg) iken bilahare 156 kıyyeye inmiş ve nihayet 250 kiloya kadar çıktığı olmuştur.

⁴⁶ Basiretçi Ali Efendi (haz.Nuri Sağlam), *İstanbul Mektupları*, Kitabevi, İstanbul 2001, s.600.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Tablo 1: 1906-1907 (1322) Yılında İstanbul'a Gelen ve 1907-1908 (1323) Yılında Gelmesi Gereken Mahrukât Miktarı

	1322 Senesinde Gelen Mahrukât	1323 Senesinde Mart-20 Temmuz Tarihinde Gelen Mahrukât	1323 Senesi Şubat Sonuna Kadar Gelmesi Gereken Mahrukât
Odun/çeki	572.227	293.475	278.752
Kömür/kıyye	77.153.061	27.993.490	49.159.571

Kaynak: BOA, **İ.OM.**, 12/1325 B-1, 1325 B 03.

Aşağıda yer alan tablo 2'de Orman Maden ve Ziraat Nezareti'nin hazırladığı haftalık ve aylık veriler yer almaktadır. Bu veriler İstanbul'a yapılan ve yapılacak olan mahrukât sevkiyatının haftalık takip edildiğini ve dönemsel karşılaştırmalar yoluyla titizlikle kontrol edildiğini göstermektedir.

Tablo 2: 1-20 Temmuz 1322 (14 Temmuz-2 Ağustos 1906) ve 1-20 Temmuz 1323 (14 - 2 Ağustos 1907) İstanbul'a Gelen Haftalık Mahrukât Miktarı

	1322 (1906-1907)		1323 (1907-1908)	
	Odun/çeki	Kömür/kıyye	Odun/çeki	Kömür/kıyye
1-9 Temmuz	14.680	2.839.795	16.406	3.049.703
10-20 Temmuz	21.095	3.705.052	37.364	5.172.950
Toplam	35.775	6.544.847	53.770	8.222.653

Kaynak: BOA, **İ.OM.**, 12/1325 B-1, 1325 B 03.

Aşağıda verilen tablo 3'te ise aylar itibariyle İstanbul'a gelen ve gelmesi gereken odun ve kömürün ayrıntılı miktarları mevcuttur. Bu tabloya göre İstanbul piyasasında kış mevsiminde bir müzayaka görülmemesi için ilgili aylar itibariyle henüz yani 1 Mart-20 Temmuz (14 Mart-2 Ağustos) dönemine kadar sevk olunan odunun miktarının bir önceki yılın aynı dönemine ait miktara ulaşması için daha 31.811 çekilik oduna ihtiyaç olduğu görülür. Aynı dönem için kömürde ise 1,8 milyon kıyyelik bir fazlalık oluşmuştur. Bu durumda odun sevkiyatına devam edilmesi gerekmekte kömürde ise sevk miktarında bir problem görülmemektedir.

Tablo 3: 1322-1323 (1906-1907) Yılları /Mart -20 Temmuz (14 Mart - 2 Ağustos) Döneminde İstanbul'a Gelen Aylık Mahrukât Miktarı

Yıllar (Rumi)	Odun/çeki		Kömür/kıyye	
	1322	1323	1322	1323
1-20 Temmuz	35.775	53.770	6.544.847	8.222.653
Mart-Haziran	289.511	239.705	19.602.508	19.770.837
Toplam	325.286	293.475	26.147.355	27.993.490
1323-1322 Farkı		-31.811		+1.846.135

Kaynak: BOA, **İ.OM.**, 12/1325 B-1, 1325 B 03.

Burada bu şekilde ayrıntılı bir şekilde verdiğimiz mahrukât miktarına ilişkin veriler Orman Maden ve Ziraat Nezareti'nin kontrol müdürlüğüne hazırlanmıştı. Bu veriler temel alınarak Meclis-i Mahsus Vükela tarafından Dâhiliye Nazırı başkanlığında İstanbul'daki odun ve kömürün azlığı nedeniyle alınması gerekli tedbirlerin müzakeresi yapılmıştır. Evvela gerekli mahrukâtın temini için Orman Maden ve Ziraat Nezareti tarafından 100 bin liralık bir istikraz temin edilmesi düşünülmüş; ancak kömürün yeterli miktarda temin edildiğinin anlaşılması üzerine sadece 100 bin çekilik bir odun sevki için Ziraat Bankası şubelerine 9 bin liralık bir kredi açılması

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

kararlaştırılmıştır. Bu kredi odun satıldıkça iade edilecek olup aksi durumda Ziraat Bankası yoluyla alınan orman varidatından kesilmesi gereği mazbatada (kararnamede) yer almıştır. Bununla birlikte deniz kenarlarına nakledilecek ve buralarda muhafaza edilecek odun için geçici memur istihdamı kararlaştırılmıştır. Ayrıca ekinlerini biçtikten sonra odun kesiminde istihdam edilecek işçilerin (amelenin) yol işlerinde veya başka işlerde çalıştırılmak üzere alıkonulmaması gereği alınan kararlar arasında yer almıştır⁴⁷.

Yukarıda yer alan tablolarda da görüldüğü gibi mahrukât piyasındaki arz durumu ile ilgili bilgiler *İdare* tarafından sürekli takip edilmiş, bürokratik süreçlerle ilgili idari birim amirleri sürekli teyakkuz halinde tutulmaya çalışılmıştır. Mesela Meclis-i Vâlâ'da konu ele alınmış ve odun arzının en önemli meselelerden görülerek, konuyla “*dolaylı olarak ilgili olan kişileri de kapsayacak şekilde*” doğrudan ilgili kişiler nezdinde meselenin ehemmiyetinin anlaşılması ve bir bilinç oluşturulması sağlanmaya çalışılmıştır⁴⁸.

Kış mevsimi gelmeden piyasada mevcut odun ve kömür miktarı ve fiyatları titizlikle takip edilmiş, arzda bir daralma varsa ve fiyatlarda bir yükselme varsa sevkiyatın arttırılması yönünde gerekli tedbirlerin alınması gereği sürekli vurgulanmıştır⁴⁹. Halkın odun ve kömür arzındaki yetersizlikten dolayı oluşacak yüksek fiyatlardan zarar göreceği vurgusuyla gerekenler araştırılmıştır.

Bu çalışmaların birinde yer alan tedbirler arasında, mahrukât arz edilen vilayet ve kazalara memurların gönderilmesi⁵⁰, gönderilmiş ise kendilerine yapılacaklarla ilgili tebligatta bulunulması istenmiştir. Bu görevlilerce süratle gerekli miktar kömür ve odunun uygun bir fiyatla temin edilmesinin yollarının aranması, hangi mahallerden hangi iskelelere ne miktarda ve ne kadar zamanda odun ve kömür indirildiğinin ve bunların ne kadarının İstanbul'a nakledildiğine dair bilgilerin rapor halinde ve acil bir şekilde istendiği görülür⁵¹.

Bir önceki yıla ait verilere bakılarak yapılan değerlendirme neticesine göre, arz miktarının yetersizliğine bağlı olarak fiyatın yükselmesi vb. problemlerin varlığı tespit edilince sorunun mahiyetine göre tedbirler alınmıştır⁵². Mesela Şehremaneti 1902 yılı Temmuz ayında başmüfettişlik eliyle piyasalarda odun ve kömür fiyatlarını tespit ettirmiştir. İnceleme sonunda odun ve kömür arzının yetersizliği nedeniyle fiyatların yüksek olduğu anlaşılmıştır. Bu piyasa araştırmasıyla kömürün 100 kıyyesinin 32–40 kuruşa, meşe odununun çekisine göre 18–24 kuruşa, gürgen odununun 16–18 kuruşa satıldığı tespit edilmiştir. Bu tablo karşısında Şehremaneti Dâhiliye Nezareti'ne müracaat ederek odun ve kömür temin edilen yerler olan vilayet, kaza, mutasarrıflık gibi idari birimler ile Orman Maden ve Ziraat Nezaretinden mahrukât arzının teşvik edilerek arttırılması için talepte bulunmuştur⁵³.

Yine 1909 yılının Haziran ayında piyasada odun ve kömür arzında bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla azalma olunca problemin kaynağı Şehremaneti tarafından hazırlanan raporda değişik yönleriyle ortaya konmuştur. Bu rapora göre, birçok yerde ve ormanda daha önce görülmemiş şekilde yılanların ortaya çıkması, taşıma işinde kullanılan hayvanlar arasında görülen

⁴⁷ BOA, **İ.OM.**, 12/1325 B-1, 1325 B 03.

⁴⁸ BOA, **A.MKT.UM.**, 199/4, 1271 L.6.

⁴⁹ BOA, **DH.MKT.**, 2421/91, 1318 B 4.

⁵⁰ Bu memurlardan biri fen memurlarından Ali Rıza Efendidir. İzmit ve Karadeniz sahili iskelelerine gönderilmiştir. Buralarda incelemelerde bulunmuş ve “*Pâyitaht-ı Saltanat-ı Seniyye-i Sekenesi*”nin ihtiyaç duyduğu tedbirlerin alındığını bildirmiştir. Bu tedbirlerden biri muhtekirlere engel olmaktır. BOA, **DH. MKT.**, 2153/108, 1316 Ş 13.

⁵¹ BOA, **İ.MMS.**, 59/2799, 1295 N. 25; Mahrukâtın 1325 yılı fiyatının bir önceki yılın fiyatını aşmaması gerektiği ve bu amaçla gerekli tedbirlerin alınıp vatandaşın mağdur edilmemesi gerektiği Meclis-i Vükela tarafından vurgulanmaktaydı. BOA, **İ.HUS.**, 156/ 1325 B–1, 1325 B 03.

⁵² BOA, **DH.MKT.**, 2426/27, 1318 B 14.

⁵³ Bir örnek için bkz. BOA, **DH. MKT.**, 554/58, 1320 R 29.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

telefat, kömür ve odun arz sahalarındaki tüccarın ihtikâra teşebbüsleri, Orman ve Ziraat Nezareti tarafından odun rüsumuna zam yapılması, mahrukât naklinde kullanılan kayıklarda çalışanların ücretlerini yetersiz bulmaları nedeniyle greve teşebbüsleri şeklinde birçok sorun, arzı azaltan nedenler olarak sıralanmıştır⁵⁴.

Müzayakanın nedenleri yıllara ve dönemlere göre farklılık gösterebilmekteydi. Anadolu ve Rumeli'de halkın odun ve kömür işinden ayrı olarak tarımsal faaliyetlerle de meşgul olması nedeniyle harman zamanlarında harman işlerinde çalışmak zorunda olması, İstanbul piyasasında mahrukâtın azalmasına ve fiyatların yükselmesine neden olarak gösterilmiştir⁵⁵.

Özellikle kış mevsiminde hava muhalefeti nedeniyle mahrukât arzının yetersiz olduğu durumlarda, temin bölgelerindeki iskelelerde biriken, İstanbul'a ulaştırılamayan mahrukâtın derhal sevki için idari birimlerin harekete geçtiği görülür⁵⁶. Hatta İstanbul'un mahrukâta duyduğu ihtiyacın derecesi arttığına "her kimin elinde bulunursa bulunsun derhal alınarak gönderilmesi" için İzmit ve Karamürsel gibi bazı bölge kadılarına hüküm gönderildiği görülür⁵⁷. Bu durum, mahrukâtın İstanbul piyasası için ne derece birincil önceliğe sahip bir ürün ve halk için zorunlu tüketim maddesi olduğunu vurgular niteliktedir. Öyle anlaşılıyor ki ihtiyacın ehemmiyeti ve aciliyeti, gerektiğinde yönetimin cebri yöntemlere başvurmasını meşrulaştıracak bir gerekçe olarak görülmüştür.

Kış aylarında herhangi bir nedenle piyasada mahrukât darlığı oluşması halinde arz sahalarındaki iskelelerde biriken odun ve kömürün İstanbul'a sevkine çalışılmıştır. Ancak taşıma maliyeti çok yüksekti. Tüccar önceleri cenber isimli kayıklarla, teknelerle ve yelkenli gemilerle sevkiyat yapmaktaydı. Fakat bu araçlar hava muhalefeti olduğunda ve deniz mevsimi dışındaki zamanlarda güvenli bir şekilde denize açılmamaktaydı. Bu durumda sevkiyat için İstanbul'dan vapur talep edilmekteydi. Vapurların iskelelerde mevcut odun ve kömürü alıp İstanbul'a getirmesinin maliyeti ise çok yüksekti. Rumeli'ye kıyasla Anadolu'dan yapılan sevkiyatın maliyeti çok daha yüksekti. Sonuç olarak İstanbul'un ihtiyacına rağmen zaman zaman vapurla yapılacak sevkiyatlardan, maliyetin yüksekliği nedeniyle uzak durulduğu görülür⁵⁸. Bu anlamda Rumeli'den gelmesi gereken fakat 93 harbi nedeniyle sevk edilemediği için çözüm olarak Sinop, Kastamonu ve Bolu'dan temin edilecek olan mahrukâtın kiralanan vapurlarla taşınması düşünülmüş ancak mahrukâtın çekisinin yarım liraya mal olacağı görülünce bu sevkiyattan vazgeçilmiştir⁵⁹.

5. Mahrukât Üretim Sahaları

İstanbul'un, dönemin ifadesiyle "havaic-i asliyesinden olan" odun ve kömürün üretilip sevk edildiği havza, genel bir çerçeve ile Anadolu'nun Karadeniz ve Marmara'yı çevreleyen kıyı bölgeleriyle Rumeli coğrafyasının Karadeniz, Marmara ve Ege denizini çevreleyen kıyıya liman ve iskelelere yakın bölgelerinden oluşmaktaydı. Mahrukât taşımacılığı büyük oranda deniz yoluyla gerçekleştirilmekteydi. Arz sahalarının denizleri çevrelemesinin ve deniz yolu merkezli olmasının temel nedeni karayolu taşımacılığının deniz yoluna nispetle zor ve büyük oranda maliyetli olmasından kaynaklanmaktaydı.

Odun ve kömür arz sahalarının ayrıntılı bir dökümünü ilgili merkezler arasında yapılan yazışmalarda net bir şekilde görmek mümkündür. Mahrukât konusunda piyasada görülen veya görülebilecek bir darlık durumunda önceleri İstanbul Ağalığı sonraları Dâhiliye Nezareti ve Şehremaneti gibi idari birimler, ilgili arz sahalarının olduğu vilayetler ve kazalarla sürekli resmi

⁵⁴ BOA, **Y.MTV.**, 299/99, 1325 Ca 13.

⁵⁵ Basiretçi Ali Efendi (haz.Nuri Sağlam), **İstanbul Mektupları**, Kitabevi, İstanbul 2001, s.594.

⁵⁶ BOA, **A.MKT.NZD.**, 245/15, 1274 Z 04; **DH.MKT.**, 652/52, 1320 N 20.

⁵⁷ BOA, **C.BLD.**, 143/7129, 1203 B 29.

⁵⁸ BOA, **DH. MKT.**, 1302/18, 1326 Z 11.

⁵⁹ BOA, **İ.MMS.**, 59/2799, 1295 N 25.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

yazışmalar yoluyla irtibat halindeydi. Edirne, Selanik, Kastamonu, Hüdavendigâr vilayetleriyle İzmit, Biga, Çatalca, Gelibolu Tekfurdağı, Kırkkilise, Midye, Ahyolu, Mesudiye, Lâpseki, Sapanca, Adapazarı, Yalova, Silivri, Vize, Saray, İzmit, Varna bu yazışmalarda mahrukât arz sahaları içinde adı sıklıkla zikredilen idari birimlerdir⁶⁰.

Aşağıda verilen tablo 4'e göre odun ve kömür arz sahaları içerisinde 1906-1907 (1322) yılı itibarıyla İstanbul'a gelen toplam 572,2 bin çeki olan odunun, en fazla geldiği yerin 323,3 bin çekiyle İzmit bölgesi olduğu, bunu 116,9 bin çekiyle Kastamonu Vilayeti'nin takip ettiği görülür. Kömür imal sahaları içinde sırasıyla Edirne Vilayeti'yle İzmit ve Belgrad bölgelerinin önemli olduğu görülür. 1906-1907 (1322) yılında İstanbul'a gelen toplam 77,1 milyon kıyye kömürün 28,9 milyonu Edirne'den, 16,3 milyon kıyyesi İzmit'ten ve 15,8 milyon kıyyesi Belgrad'tan gelmiştir. Bu arz sahalarının haricinde önemli olan diğer bölgeler Hüdavendigâr ve Karesi Vilayeti, Biga bölgesi, Gelibolu ve Aynaroz ormanlarıydı.

Tablo 4: 1906-1907 (1322) Senesinde İstanbul'a Gelen Odun ve Kömürün Üretim Sahaları

Temin Yeri	Odun/çeki	Kömür/kıyye
Edirne Vilayeti	47.238	28.910.710
Selanik Vilayeti	0	8.849.407
İzmit Bölgesi	323.362	16.300.543
Belgrad Bölgesi	37.628	15.840.879
Hüdavendigâr Vilayeti	25.330	4.259.105
Biga Bölgesinden	15.550	2.003.307
Karesi Bölgesi	715	0
Kastamonu Vilayeti	116.904	0
Gelibolu Ormanlarından	5.500	0
Aynaroz Ormanlarından	0	989.110
Toplam	572.227	77.153.061

Kaynak: BOA, İ.OM., 12/1325 B-1, 1325 B 03.

Orman ve Ziraat Nezareti'nin verdiği bilgiye göre ormanlar miri ve özel olmak üzere ikiye ayrılıp bir kısmından odun bir kısmından ise kömür üretimi gerçekleştirilmekteydi. Odun çıkarılan bölgeler: Kastamonu Vilayeti'nde Alaplı ve Akçaşehir, Adapazarı'nda Hendek, Karasu, Şeyhler ve Kandıra nahiyeleriyle Şile kazasında Akçaabad nahiyesi ile Ahtapolu ve Gemlik kazaları dâhilinde bulunan ormanlardır. Odun daha çok gürgen ve bir kısmı da meşe ağacından elde edilmekteydi. Dâhiliye ve maarif nazırları, rüsumat emini, şehremini ve orman heyet-i fenniye reisinden oluşan komisyon raporuna göre bu bölgelerde bulunan ormanların zarar görmeyecek şekilde yıllık arz kapasitesi 544.558 çeki olarak tespit edilmiştir. 1907 yılının Temmuz ayı itibarıyla İstanbul'a bu bölgelerden imal ve sevk edilen odun miktarının mevcut ihtiyaç olan 600.000 çeki içerisinde ancak 406.000 çeki kadar olduğu görülür⁶¹.

Kömür ise başlıca Çatalca Sancağı'nda Suyolu ve Terkos nahiyeleri, Kırkkilise Sancağı'nın Midye, Ahtapoli kazaları, Kesendire, Kandıra, Edremit, Gemlik, Mihaliç, Ayvacık ve Lâpseki kazaları, Dedeoğaç Sancağı, Şark Demir Yolu güzergâhının Çatalca ve Silivri kazaları dâhilindeki ormanlarından üretilmekteydi. Aynı komisyonun raporuna göre bu ormanların yıllık

⁶⁰ BOA, DH.MKT., 2689/66, 1326 Za 29; A.MKT.UM.199/4; DH.MKT., 2426/27, 1318 B 14; A.MKT.NZD., 155/47, 1271 Za 04.

⁶¹ BOA, Y.A.RES., 148/62, 1325 C 27.

119.412.000 cedit kıyye (okka) kömür arz kapasitesine sahip olduğu ancak bunun 41 milyon kıyyelik kısmının imal edilip İstanbul'a gönderilebildiği bildirilmiştir. Bu yıllarda İstanbul'un talep ettiği ve tükettiği yıllık kömür miktarı ise 80 milyon kıyyeydi⁶².

Odun ve özellikle kömürün çeşitli imal bölgelerinden indirildikleri iskelelerin geniş bir havza içerisinde bulunduğu görülür. Bu anlamda Kaza-ı Erbaa, Silivri ve Tekfurdağı'nda bulunan Silivri, Papaslı, Sultan Çitliği ve Erikli iskeleleri önemlidir. Aynı zamanda İzmit Körfezi'nde bulunan Karamürsel, Bandırma, Kapudağı, Mihaliç, Mürefte, Şarköy, Gelibolu Vilayeti'nin Biga ve benzeri iskeleler ile Karadeniz'in boğaza yakın Rumeli ve Anzak sahillerinde bulunan iskeleler önemlidir. Bunların yanında özellikle kömür Selanik, Kavala, Taşoz, İmroz, Semadirek ve İnöz körfezlerinde bulunan iskeleler vasıtasıyla taşınmaktaydı⁶³.

İstanbul'un mahrukât ihtiyacı sadece bir bölgeden temin edilemeyecek derecede büyük miktardaydı. Odun ve kömür ihtiyacının temini meselesinin hassasiyeti dolayısıyla talebin karşılanması için türlü alternatifler her zaman değerlendirilmekteydi. Bu anlamda acil ihtiyacın temini için Pâyitaht'ın civarındaki ormanlardan da üretime zaman zaman izin verildiği görülmektedir. Bu anlamda 1915-1916 (1331) mali yılı itibarıyla Beykoz ormanlarından odun ve kömür imaline müsaade edildiği görülür. Ancak buradan elde edilen mahrukât İstanbul halkının ihtiyacını hafifletmek amacıyla olup toplam ihtiyacın ancak bir kısmını karşılayabilecek miktardaydı⁶⁴.

İstanbul'da muhtelif bölgelerde odun ve kömür depoları oluşturulmuştur. Bu depolar sayesinde yönetim mahrukât arz ve fiyatlarını kontrol altında tutulabilmekteydi. Böylece talebin kesintisiz karşılanabilmesi ve piyasanın tüketici lehine düzenlenmesi sağlanmaktaydı. Odun ve kömür depolarının bulunduğu semtler Beyoğlu (Beşiktaş, Pangaltı ve Ortaköy ve civarı), Bayezid, Fatih (Çeşitli yerlerinde), Üsküdar (İskele), Kadıköy, Adalar, Hisar (Beylerbeyi, Çengelköy ve Kuzguncuk) Makriköy ve İstinye (Büyükdere, Çayırbaşı, Yeniköy, Arnavutköy ve Kuruçeşme) de bulunmaktaydı. Bu depolar buldukları semt içerisinde ihtiyaca göre birden fazla olabilmekteydi⁶⁵.

Piyasada odun ve kömür darlığı olduğu zamanlarda mahrukât haricindeki emtiayı taşıyan tekne, kayık ve hatta vapur gibi deniz araçlarının, sıkıntının geçmesine kadar öncelikli olarak mahrukât taşıma işine tahsis edildiği görülür. Taşımacılıkta kullanılan bu araçlar genellikle özel mülktü. Tüccarın ve gemi sahiplerinin merkezi yönetimin "isteği ve zorlaması" doğrultusunda hareket etmeleri ilgili mahallin idari sorumluları (önceleri kadı, muhtesip vs.) tarafından sağlanırdı⁶⁶.

Sonuç

İstanbul incelediğimiz dönemde bir milyonu aşan nüfus miktarı ve yoğunluğuyla devasa bir tüketim merkeziydi. Şehrin idari, askeri ve iktisadi merkez olması durumu yönetenler açısından "temini zorunlu" kabarı bir ihtiyaçlar listesiyle karşı karşıya kalınmasına neden olmuştur. Bu temel ihtiyaç maddelerinin arzının piyasada kesintisiz, bol ve uygun fiyata bulunması için İdare'nin üstün bir gayret içerisinde olduğu görülür. Ancak dönemin ulaştırma sektörünün imkânları, üretim teknolojisinin niteliği ve devasa bir şehrin ihtiyaçlarının şehri çevreleyen

⁶² BOA, Y.A.RES., 148/62, 1325 C 27.

⁶³ BOA, İ.MMS., 12-523, 1274 L 24.

⁶⁴ BOA, MV., 199/10, 1333 Za 10. Faroqhi, kereste ve odun nakliyatının güclüğü nedeniyle, yakacak odunun normal olarak bostan ve mandıraların hemen dışındaki bölgede yetiştirilen ağaçlardan temin edildiğini söylemektedir. Faroqhi, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1600–1914**, 2.cilt, s.620–621. Oysa İstanbul'un mahrukât ihtiyacı çoğunlukla bahsi geçen İstanbul dışındaki geniş havzadan temin edilmekteydi.

⁶⁵ **Şehremaneti İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası**, Şehremaneti İstatistik Şubesinde Tertip Edilmiştir, Dersaadet 1328, s.140.

⁶⁶ BOA, A.MKT.NZD., 163/34, 1271.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

coğrafyadan karşılanması zorunluluğu birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Temel ihtiyaç maddelerinin tamamıyla ilgili olan bu hususlar özellikle inceleme konumuz olan odun ve kömür meselesinde daha hassas bir vaziyet almıştır. Zira diğer ihtiyaç maddeleri için söz konusu olan ikame ürün imkânı, mahrukât için söz konusu değildir.

Mahrukâtın İstanbul için üretim, sevk ve piyasaya arz aşamaları devletin titizlikle takip ettiği süreçlerdi. Piyasada odun veya kömürde meydana gelen bir darlık ve yükselen fiyat piyasaya müdahale için önemli göstergeler olarak kabul edilmiştir. Derhal durum tespiti için bürokratlar ya da esnaf tarafından raporlar hazırlanmış, arzı azaltan fiyatı arttıran nedenler tespit edilip sorunlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla *İdare* nezdinde, özellikle tüketici halk açısından, odun ve kömürün piyasada bol ve ucuz olması meselesi, üzerinde hassasiyetle durulan bir konu olmuştur. Mahrukât meselesi, *İdare* için bakanlıklar seviyesinde takip edilen bir sorumluluk alanıydı. İstanbul'un iâşe işleri önceleri İstanbul Ağalığı ve İhtisap Nezareti'nin kontrol ve yetki alanında olup daha sonra 19'uncu yüzyıl ortalarında (1855) Şehremaneti kurularak bu alanda aktif görev üstlenmiştir. Şehremaneti'nin iâşe konusunda görevi büyük oranda Dâhiliye Nezareti'nin sevk ve idaresinde devam etmiştir. Ayrıca Ziraat Ticaret ve Orman Nezareti, ilgili vilayet, kaza yetkilileri özellikle mahrukât meselesinde görev alan başlıca yetkili birimler olmuştur. Piyasada ortaya çıkan bir sorun olduğunda çözüm için kurulan komisyonlara nazırların başkanlık etmesi sık görülen bir durumdu. Bu anlamda mahrukât bürokrasisi üst düzeyde ve geniş bir yelpazede yürütülüyordu denilebilir.

Mahrukât arz piyasasının düzenlenmesinde özellikle üretici kesimin korunması devletin hassasiyetle üzerinde durduğu bir meseleydi. Resmi yazışmalara yansıyan diğer bir hassasiyet İstanbul piyasasına yeterli mahrukâtın sevk edilememesi durumunda tüketicinin içine düşeceği sıkıntıydı. Bu vurgu bu çalışmada kullanılan arşiv kaynaklarının hemen hepsinde evvela üzerinde durulan bir durumdu.

Mahrukât arzının azalmasına fiyatların yükselmesine neden olan faktörler çeşitliydi. Mevsimsel şartlardan piyasadaki gayri kanuni uygulamalara kadar birçok neden etkili olabilmekteydi. Sebebi ne olursa olsun darlık (müzayaka) durumunda özel ve kamu kesimine ait üretim ve taşıma araçlarının, odun ve kömürün sevk için zorunlu tahsisi başvuru alan uygulamalardandı.

Şehrin ihtiyaçları ve kapasitesi dikkate alınarak kontrolsüz göçe müsamaha gösterilmemekteydi. İncelenen dönem içerisinde *İdare*'nin İstanbul'daki özellikle piyasadaki arz-talep dengesini bozucu gelişmelere müsaade etmediği, kontrolü dışında gelişen olayların ise üzerine gittiği görülür.

Odun ve kömür Pâyitaht halkı için bir tüketim maddesi olarak temel ihtiyaçlardan olduğu gibi şehirdeki esnaf için de üretimin temel enerji kaynağıydı ve her iki kesim için de ikamesi olmayan bir üründü. 20. Yüzyıl başlarında şehirde 200 dolayında meslek çeşidi mahrukâtı enerji kaynağı olarak kullanmaktaydı. Bu bakımdan diğer mal ve hizmetlerin üretiminde temel girdi olarak mahrukâtın piyasada bol ve ucuz olması yönetim nezdinde ayrıca önem arz eden bir durumdu.

Odun ve kömürün imal ve sevk sahası İstanbul'u çevreleyen yakın ve uzak çevreden oluşmaktaydı. Deniz yolu taşımacılığı sevkியatta en fazla kullanılan yoldu. Ancak kış mevsimi, hava muhalefeti küçük teknelerin ve yelkenli gemilerin limanlardan çıkmasını engellemekteydi. Bu şartlar altında *İdare* mevsim faktörünü dikkate alarak yaz mevsimi gelir gelmez piyasada bir önceki yılın aynı dönemine ait haftalık ve aylık sevkiyat miktarlarını temel olarak üretim ve sevkiyatın sıkı takipçisi olmuştur. Şehrin iskelelere yakın yerler başta olmak üzere muhtelif yerlerinde yer alan odun ve kömür depolarının da piyasanın düzenlenmesinde katkısı son derece büyüktü.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

KAYNAKÇA

I.Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları (BOA)

Sadaret Amedi Kalemi (A.AMD)

12/8, 1265 Z 29.

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair (A.MKT.NZD)

155/47, 1271 Za 04.

160/85, 1271 Za 26.

163/34, 1271.

245/15, 1274 Z 04.

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet (A.MKT.UM)

199/4, 1271 L 6.

Cevdet Belediye (C.BLD)

55/2749, 1172 c 29.

115/5711, 1197 Ş 21.

143/7129, 1203 B 29.

147/7350, 1203 B 29.

32/1576, 1213 N 29.

41/2048, 1153 M 29.

58/2870, 1195 S 29.

99/4938, 1218 Ra 29.

Cevdet İktisat (C.İKT)

20/961, 1228 Ra 29.

29/1430, 1230 Ca 29.

44/2161, 1175 B 29.

13/620, 1217 N 03.

Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT)

2426/27, 1318 B 14.

1302/18, 1326 Z 11.

554/58, 1320 R 29.

2153/108, 1316 Ş 13.

1302/18, 1326 Z 11.

1433/104, 1304 L 29.

1569/16, 1306 Ra 24.

2296/150, 1317 N 13.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

2308/1, 1317 L 19.

2421/91, 1318 B 4.

2423/58, 1318 B 7.

2426/27, 1318 B 14.

2689/66, 1326 Za 29.

2773/49, 1327 S 29.

652/52, 1320 N 20.

Dâhiliye Nezareti Umum Vilayat Müdüriyeti (DH. UMVM)

99/44, 1337 Ca 25.

İradeler Hususi (İ.HUS)

156/ 1325 B-1, 1325 B 03.

158/1325 Ş-018.

158/1325 Ş-15.

İradeler, Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

12/523, 1274 L 24.

59/2799, 1295 N 25.

İradeler, Orman ve Maadin (İ.OM)

12/1325 B-1, 1325 B 03.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

199/10, 1333 Za 10.

193/19, 1332 Za 10.

Rumeli Müfettişliği Makamat Evrakı(TFR.I.MKM)

24/2367, 1325 N 10.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES)

148/62, 1325 C 27.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)

299/99, 1325 Ca 13.

II. Araştırma İnceleme Eserleri

1335 senesi İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası, Matbaa-i Osmaniye, Dersaâdet, 1337.

Basiretçi Ali Efendi (haz.Nuri Sağlam), İstanbul Mektupları, Kitabevi, İstanbul 2001

DÜNDAR Fuat, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918), İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

ERGİN Osman Nuri, Mecelle-i Umur-ı Belediye, c.2, İİBB yay., İstanbul 1995.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- FAROQHİ Suraiya, “Krizler ve Değişim, 1590-1699”, Osmanlı İmparatorluğunu Ekonomik ve Sosyal Tarihi, (ed.Halil İnalçık Donald Quataert), cilt 2, Eren yay., İstanbul 2004.
-, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1993.
- GENÇ Mehmet, Devlet ve Ekonomi, Ötüken yay., İstanbul 2000.
- İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri) 1885-1909, (çev. Fehmi Tümer), Maliye Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı, 2000.
- İNALCIK Halil, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, c.1, 2000.
- KESKİN Özkan, Orman ve Ma'âdin Nezareti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.
- KOCA H.İbrahim, Kanun ve Nizamnameler Işığında Dersâdet Belediye Teşkilatı (1855-1313), İÜSBE Sosyal Siyaset Bilimi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.
- Maliye Nezareti, 1336 Senesi Kavanin ve Nizam-ı Maliye Mecmuası, İstanbul 1337.
- MANTRAN Robert, 17.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, (çev.M.Ali Kılıçbay, Enver Özcan), TTK Ankara 1990.
- MCGOWAN Bruce, (ed. Halil İnalçık,Donald Quataert), Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1600-1914, c.2, Eren yay., 2000.
- ÖZTEL Muharrem, “Osmanlı Devleti'nde Sosyoekonomik Yapısıyla Önce Çıkan Vilayet ve Sancakların Kamu Maliyesindeki Yeri ve Önemi (1325-1327/1909-1912)”, Maliye Dergisi, sayı 160, Ocak-Haziran 2011
- SAYIN Abdurrahman Vefik, Tekâlif Kavaidi, Maliye Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı, Ankara 1999.
- Senelik İhsaiyat-ı Maliye (1329), II. Sene, İstanbul: Maliye Nezareti Matbaayı Amire, 1326.
- Şehremaneti İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası, Şehremaneti İstatistik Şubesinde Tertip Edilmiştir, Dersâdet 1328.
- UZUN Ahmet, İstanbul'un İlaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1783-1857, TTK yay., Ankara 2006.
- ÜLGENER Sabri, Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti, Mayaş Yayınları, Ankara 1984.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

